

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 122 2001

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-19-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2002

restriktionerna för kvinnor var särskilt starka. De medeltida visionärernas *personae* framställdes som auktoriserade av Gud, drottningarnas av det gudagivna regentskapet och de amerikanska 1800-talskvinnorna tog ofta stöd i bibliska exempel med profetiska anspråk: en Esther eller en Debora. Key hänvisar visserligen inte till bibliska figurer, men profet- eller sieskerollen är ändå en *persona* som även hon tar sin tillflykt till. Hos de mer världsligt inriktade 1800-talstalarna Rathou och Dalström urskiljer Mral *personae* som vid denna tid kunde bygga antingen på en respekterad yrkesidentitet eller en respekterad privat roll, vilka också båda var icke-erotiska: lärarinnan eller den goda, förmanande modern.

Ännu ett gemensamt drag hos de behandlade kvinnorna är enligt Mral ”att de ofta föredrar samtal framför tal, dialog framför monolog, diskussion framför föreläsning”. Hon beskriver först ”den närmast patologiska kampinriktning” som kännetecknade retoriken, och skolundervisningen i retorik, ända fram till samundervisningens införande. Denna var viktig, skriver hon med hänvisning till amerikansk forskning, eftersom det inte gick att ge sig in i rituell kamp med kvinnliga skolkamrater: att vinna över dem gav ingen ära och att förlora mot dem var än värre. Men hon hänvisar sedan också till mer gängse argument: de samhällseliga maktförhållandena och den kvinnliga världens inriktning på fostran och omvårdnad:

Kvinnor har överhuvudtaget i allmänhet inte blivit uppfostrade till kamp. Det kvinnliga livsmålet har framställts i termer av moderskap, omsorg, att se till allas behov snarare än att driva igenom sina egna. Därför har den klassiska retoriken till sin struktur i princip varit olämplig för kvinnliga uttrycksbehov och kvinnlig kommunikation. Därför trivs kvinnor sällan i den manliga fotbollsmatch som politikens språk kan liknas vid.

Men ändå har de funnits där, skriver Mral i sin avslutning, och deras närvaro har också resulterat i ”processer av retorisk förnyelse” inom den ’manliga’ offentliga sfären, som den tidiga modernitetens salongsoffentlighet eller Ellen Keys nätverksbyggen med de så kallade ’Tolfterna’. Och nu, fortsätter hon, ”när dialog är modeordet inte minst i ledarskapslitteraturen, börjar både kvinnor och män uppenbart mer och mer ta kvinnliga erfarenheter och preferenser på allvar.”

Visst kan man också tänka sig ett annat och mer negativt framtidsscenario – den är ju inte bara inom politiken utan också inom den alltuppslukande reklamens värld som det retoriska arvet lever kvar i högönsklig välmåga. Men helt oavsett detta ger Mral's bok dels en intressant presentation av en annan typ av retoriker än dem man vanligen möter, dels, inom ramen för det analytiska projektet, en tankeväckande diskussion om retoriken

som ”genusberoende”. Här är den inte, som i så många tidigare framställningar, som paradoxalt nog på samma gång både exklusivt manlig och helt allmängiltig.

Stina Hansson

Conny Svensson, *Strindberg om världshistorien*. Gidlunds förlag. Hedemora 2000.

Den 9:e internationella Strindbergskonferensen, som hölls vid University of Washington i Seattle 1992, hade som tema ”Strindberg and History”. Valet av ämne var befogat, då en betydande del av Strindbergs författarskap berör historiska ämnen. I volymen med konferensbidragen, *Strindberg and History*, finns en bibliografisk förteckning över forskningen kring författarens historiska verk som upptar över femtio studier. De allra flesta är ägnade Strindbergs dramer med ämnen från den svenska historien. Även Seattle-konferensen hade den inriktningen, med fokus på *Karl XII*, *Kristina* och *Gustav III*. Med sin bok *Strindberg om världshistorien* ger sig Conny Svensson alltså in på ett relativt bearbetat fält.

Med undantag av ungdomsdramat *Det sjunkande Hellas* (1869; senare omarbetat till *Hermione* 1870), som tilldrar sig under antiken, var det främst under 1900-talets första decennium Strindberg hämtade ämnen ur världshistorien för sitt författarskap. I *Svenska Dagbladet* publicerade han 1903 en serie artiklar under rubriken ”Världshistoriens mystik”, och samma år skrev han en världshistorisk drama-trilogi: *Genom öknar till Arvland, Hellas, Lammet och Vilddjuret*, som emellertid blev liggande otryckta under författarens livstid. Stoffet utnyttjade Strindberg i stället i de första åtta novellerna i samlingen *Historiska miniatyrer* (1905). Lutherdramat *Näktergalen i Wittenberg* skrevs samma år som artikelserien och kom i tryck 1904. Både det historiska dramat och den historiska novellen var vid den här tiden populära och väl etablerade genrer.

Conny Svenssons studie behandlar främst artikelseerien och novellsamlingen. Han vill ”i *Världshistoriens Mystik* och *Historiska Miniatyrer* se ett experiment i optimism, där Strindberg prövar hypotesen att historien har en mening och att världen styrs till det bättre” (s. 20). Han ifrågasätter den ståndpunkt tidigare forskare som studerat verken har intagit. Harry V.E. Palmblad i *Strindberg's Conception of History* (1927), Walter Johnson i *Strindberg and History* (1963), Göran Printz-Påhlson i artikeln ”Allegories of Trivialisation. Strindberg's view of history” (1981) och Sven Delblanc i *Den svenska litteraturen IV* (1989) har alla snarare betonat kontinuiteten i Strindbergs historiska författarskap efter Infernokrisen. Följaktligen har de använt de historiefilosofiska idéerna i *Världshistoriens mystik* om den medvetna viljan som styr skeendena i sina analyser av de

svenska kungadramerna. Conny Svensson visar övertygande att det i stället rör sig om ett tidsbegränsat experiment med ståndpunkter. Dramerna om de svenska regenterna är betydligt mer inriktade på individuell skuld och botgöring, och de på *Historiska Miniaturer* följande novellerna, de sena historiedramerna och de historiefilosofiska essäerna i *En blå bok* präglas varken av försynstro eller utvecklingsoptimism.

Som redaktör för de två volymerna *Historiska miniaturer* och *Nya svenska öden* i nationalupplagan av August Strindbergs Samlade Verk är Conny Svensson väl rustad för sin uppgift. Han har redan tidigare undersökt utkastet i "Gröna Säcken" på Kungl. biblioteket, där författarens efterlämnade papper förvaras, han har studerat *Ockulta Dagboken* och Strindbergs brev. För att kunna beskriva verkens genes har han dessutom inventerat Strindbergs efterlämnade bibliotek i Blå tornet och bedrivit en lyckosam jakt på historiska källor till novelerna. I *Strindberg om världshistorien* använder han de gedigna kunskaper arkivforskningen har givit till en detaljerad beskrivningen av miniatyrernas tillkomst, men han kan också lägga en god grund för klarläggandet av novellernas idéinnehåll, struktur och genrespecifika element.

Det inledande kapitlet presenterar *Världshistoriens Mystik*. Conny Svensson ger bakgrunden till de märkliga samband mellan olika historiska händelser Strindberg tyckt sig ha upptäckt. De noterades i *Ockulta Dagboken* och meddelades brevlades till den tyske översättaren Emil Schering. Författaren säger sig ha läst igenom världshistorien i ett svep och därmed upptäckt att en medveten vilja styr händelserna. Liksom han tidigare vederlagt positivistiska vetenskapsideal på naturvetenskapens område, ger han sig nu i kast med att "revolutionera" historieskrivningen. Strindbergs vetenskapliga metoder beskrivs med väl avvägd humoristisk distans av Conny Svensson. Samtidigt som Strindberg gärna lägger myt och saga till grund för resonemangen – tillsammans med andra källor av tvivelaktigt värde, underkänner han helt arkeologins vittnesbörd. Detta sker i en tid, då vetenskapligt skolade historiker som Martin Weibull och Harald Hjärne betonade ämnets krav på källkritik, arkivforskning och materialredovisning. Bland Strindbergs källor återfinns i stället förvetenskapliga verk såsom kyrkohistorikern Eusebius, som gärna upprättade tabeller över parallella historiska händelser. Conny Svensson ger exempel på hur Strindberg försöker se ett samband mellan olika händelser via årtal och inte drar sig för att justera siffrorna en smula. Så sammanställer han t.ex. i *Världshistoriens Mystik* Pompejus' erövring av Jerusalem år 64 e. Kr. med en av Nero förorsakad eldsvåda i Rom samma år. I *Historiska Miniaturer* har Strindberg rättat till den korrekta uppgiften att Jerusalem erövrades 63 f. Kr., men Conny Svenssons resonemang kompliceras

något av att han själv slinter med pennan och skriver att Strindberg "nu läst på bättre och vet att Pompejus intog Jerusalem 63 e. Kr." (s. 44). Det är ett undantag. I övrigt präglas Conny Svenssons framställning av stringens och väl korrekturläst text. Mystiska samband mellan historiska årtal återkommer Strindberg för övrigt till ett par år senare i novellen *Taklagsöl* (1906). Men då meddelas de i en lång monolog av en man som ligger för döden efter en olycka och är neddrogad med morfin.

Den utvecklingsoptimism som präglar Strindbergs artiklar i *Svenska Dagbladet* och *Historiska Miniaturer* är inte helt ny i Strindbergs författarskap. Conny Svensson jämför den med framtidsförhoppningarna i de tidiga novellerna i *Utopier i verkligheten* (1885). Efter *Inferno* är däremot framstegstron begränsad till de två nämnda verken. Redan i romanen *Götiska rummen* (1904) är Strindberg inne på ett mer dialogiskt framställningssätt, där olika ståndpunkter kontrasteras.

Strindberg anger i *En blå bok II* ett par föregångare på det världshistoriska området: Johann Gottfried von Herder och Johannes von Müller. Den senares *Allmänna historien* (övers. 1818–19) ägde Strindberg och läste intensivt, vilket framgår av understrykningar och anteckningar i marginalen i det bevarade exemplaret. Särskilt har han uppmärksammat ett avsnitt där skeendena på jorden anses vittna om att en makt ovanifrån styr dem. I Herders *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–91) finns också en utvecklingsoptimism som stämmer överens med artiklarnas tankeinnehåll. Conny Svensson stannar emellertid inte vid att konstatera dessa likheter utan påvisar att en närmare analys av de två historieverken snarare visar att det finns avgörande skillnader mellan Strindberg och hans föregångare. Överhuvudtaget präglas framställningen av en efterföljansvärd strävan att kritiskt pröva tidigare forskares resultat. Gunnar Brandell har tidigare pekat på likheter mellan tankeinnehållet i Strindbergs artikelserie och Jacques Bossuets *Discours sur l'histoire universelle* (1688) som finns i det efterlämnade biblioteket. Conny Svensson konstaterar att Bossuet visserligen framställer världshistorien som styrd av försynen, men att fransmannens Gud inte som Strindbergs intresserar sig för materiella ting. Strindbergs evolutionstro, menar han, är "både kristen och sekulariserad, andlig och materiell" (s. 51).

Granskningen av tidigare forskning avslöjar bl.a. sväpande formuleringar hos Martin Lamm, som menade att Strindberg skrev *Historiska miniaturer* på en månad och inte hann med några historiska studier, utan bara "tyckes ha bläddrat i någon populär världshistoria och på måfå valt en personlighet eller en anekdot". Fakta pekar i en annan riktning (s. 60). Bristen på vetenskaplig stringens i Harry G. Carlssons studie *Genom Inferno. Bildens magi och Strindbergs förnyelse* (1995) konstateras också på flera håll (t.ex. ss. 37 och 39).

Det andra kapitlet inleds med en redogörelse för det ganska ljumma mottagande *Historiska Miniaturer* fick av dåtida recensenter, en bedömning som hållit i sig. Liksom avsnittet om tillkomsten står den att läsa redan i kommentaren till textdelen av *Samlade Verk* del 54, där också bakgrunden till novellsamlingens tematiska struktur presenteras. Strindberg förlägger novellernas handling till olika brytningsskeden och låter de historiska karaktärerna fungera som redskap för Gudsviljan i utvecklingens tjänst. Av särskilt intresse är redogörelsen för hur den ursprungliga dramatrilogin förvandlas till noveller och vilka konsekvenser det har fått för novellsamlingens struktur. Genom arbetet med ordförklaringarna har Conny Svensson funnit mer än 220 bibelcitat och allusioner i novellerna. Därmed har viktiga teman kunnat identifieras, såsom Herrens löfte till Abraham att dennes ätt skall besitta jorden och att allt folk på jorden skall bli välsignat genom hans säd (s. 82).

Vad gäller novellsamlingens titel har Conny Svensson återigen gjort ett fynd i Strindbergs bibliotek, som 1892 innehöll J. E. Erdmanns *Filosofiska miniaturer*, ett verk med ett tankeinhåll som återkommer både i *Världshistoriens Mystik* och *Historiska Miniaturer*. Den senare titeln, där texternas inbördes sammanhang tematiskt framhävs, hör enligt Conny Svensson till det gängse mönstret för Strindbergs namngivning av novellsamlingar. Géhard Genette, som ägnat ett kapitel i *Seuils* (1987) åt titelgivning, gör en uppdelning i tematiska och rematiska titlar, dvs. sådana som anger vad en bok handlar om respektive sådana som meddelar vad en bok är. Den förra kategorin återfinns t.ex. i novellsamlingarna *Från Fjärdingen och Svartbäcken* (1877), *Giftas* (1884–85) och *Skärkarlslif* (1888), den senare t.ex. i *Sagor* (1902) medan *Historiska miniaturer* snarare är en blandning – titeln antyder både vilket slags prosa samlingen innehåller och att handlingen tilldrar sig i svunnen tid.

I andra kapitlet av *Strindberg om världshistorien* finns också ett kortare parti om miniatyrernas förhållande till den samtida novellgenren. Conny Svensson konstaterar att Strindbergs historiska noveller inte motsvarar de idealnoveller som beskrivs av moderna anglosaxiska teoretiker, där expositionen är ersatt av handling och öppna mångtydiga slut hör till konventionen. Men Strindberg skriver inte sina miniaturer i Poes, Maupassants eller Tjechovs efterföljd. Han skriver historiska noveller. Troligare är väl att han följer den historiska novellens lagar och traditioner. Novellen behandlas enligt min mening alltför ofta som en enhetlig genre och ingen hänsyn tas till att olika novelltyper, t.ex. spöknoveller, detektivnoveller och historiska noveller, följer egna strukturella mönster.

Snarare är det alltså i den historiska novellen med Walter Scott som litterär ledstjärna man får söka Strindbergs förebilder. Att han läste och uppskattade en av

de flitigare representanterna, G. H. Mellin, vars *Samlade svenska historiska noveller* utkom 1866–83, framgår bl.a. av en av artiklarna i *Tal till Svenska Nationen*, ”Omkring 1890. (Omvärderingar.)”, där Mellin nämns: ”I den historiska novellen hade jag att förkovra G. H. Mellins vackra anekdoter, och med *Svenska Öden* förstörde jag den historiska novellen till tidsbild.” (SV 68, s. 93) Påståendet är visserligen från 1910 och avser den tidigare historienovellistiken, men det kunde kanske ändå tjäna som utgångspunkt för en undersökning av Strindbergs förhållande till äldre svensk historisk novell. Historiska berättelser publicerades ymnigt kring mitten av 1800-talet av författare som Wilhelmina Ståhlberg (omskriven av Strindberg i en artikel redan 1872), Ulrika von Strussenfelt, Pehr Sparre, Carl von Zeipel, Sofi Bolander, Carl Fredrik Ridderstad och Magnus Jakob Crusenstolpe.

De tre följande av bokens sex kapitel ägnas ingående analyser av lika många för tesen centrala noveller ur *Historiska Miniaturer*: ”Apostata” om den romerske kejsaren Julianus, kallad ”avfällingen”, ”Redskapet” om den franske kungen Ludvig XI och ”Laokoon” om Martin Luther.

”Apostata” ser Conny Svensson främst som ett polemiskt genmäle mot Viktor Rydbergs *Den siste Athenaren*. Orsaken skulle vara att Strindberg uppfattade att Rydberg i romanen jämställer kristendom och hedendom. Ett exemplar av verket i det efterlämnade biblioteket med frekventa markeringar av Strindbergs hand visar han såg *Den siste Athenaren* som rent kristendomsfientlig.

Renässanskungen Ludvig XI har allmänt framställts som en grym och omänsklig härskare. Samtidigt har han vunnit erkännande såsom framgångsrik statsman och initiativtagare till en rad reformer som stärkte Frankrike inrikespolitiskt. I novellen ”Redskapet” vill Strindberg, enligt Conny Svensson, pröva tanken att även de ovärdiga av Guds redskap kan göra nytta i det stora perspektivet.

I kapitlet om ”Laokoon” ställs novellens bild av Luther mot porträtt av reformatorn återgivna i andra genrer. Novellen skildrar den unge katolske munken, som under ett besök i Rom erfar hur den romerska kyrkan förfaller alltmer, vilket får honom att bli en hängiven reformator. Bilden är betydligt mer negativ i artiklarna, i skådespelet *Näktergalen i Wittenberg*, i *En blå bok* respektive broschyren *Religiös Renässans* (1910). I de två förstnämnda inser Luther inte att han är försynens redskap, uppträder intolerant mot andra religioner och genomför kompromisslöst sitt uppdrag. Bilden av Luther mörknar ytterligare i *En blå bok* och *Religiös Renässans* (1910) – han omtalas som antisemit, som initiativtagare till pogromer och som dogmatisk teolog.

I det sista kapitlet vidgar Conny Svensson sitt studium av Strindbergs historiska författarskap till att omfatta verken efter *Historiska Miniaturer*. Han visar att

det i en rad noveller i *Nya Svenska Öden* (1906) är människan som styr händelserna snarare än en högre makt och att utvecklingsoptimismen har förbytts i pessimism. Till denna kräftgång bidrar bl.a. den heliga Birgittas kvinnliga regemente i klostren och drottning Kristinas vanstyre. "Något tillspetsat kunde man beskriva det politiska budskapet i denna novellsamling som att det blir bäst när männen får bestämma, och att denna sanning äger giltighet för samtiden lika väl som för det förgångna", konstaterar han (s. 218).

Den gedigna studien *Strindberg om världshistorien* ger exempel på vilken fördelaktig utgångspunkt den forskare har som fördjupat sig i en litterär text på det sätt en textkritisk utgivare måste göra. Goda kunskaper om textens historia bör ligga bakom valet av bastext. Utan en analys av textens språkligt-stilistiska och tematiska element går det varken att etablera texten eller ta ställning vid de enskilda textställen, där utgivaren har att välja mellan olika varianter eller tvingas att göra ingrepp. Att sedan följa verkets historia från de första utkasterna till den sista upplaga författaren har lagt handen vid, att placera verket i författarskapet, att göra ordförklaringar, dit det också hör att lokalisera citat och anspelningar som uppenbarar verkets intertexter, och att studera receptionen ger en utomordentlig förutsättning för en fördjupad litterär analys.

Under den period editionen av nationalupplagan av August Strindbergs Samlade Verk pågått, har ett trettiotal Strindbergsforskare varit engagerade som redaktörer. Bakom varje volym ligger avsevärda forskningsinsatser, och ett stort arbete har nedlagts på ordförklaringarna. Inte minst genom att ordförklaringarna är så generösa har projektet också inspirerat till ett ökat antal översättningar till främmande språk, vilket i sin tur givit det utländska Strindbergsstudiet ny stimulans. Nu får man hoppas att de nya möjligheter nationalupplagan erbjuder sporrar den inhemska forskningen. Det är bara att önska att fler redaktörer i likhet med Conny Svensson utnyttjar den breda kunskap om författarens verk de har erhållit vid editionsarbetet för fördjupade studier av hittills utforskade områden i Strindbergs författarskap.

Barbro Ståhle Sjönell

Johan Lundberg, *En evighet i rummets former gjuten. Dekadenta och symbolistiska inslag i Sven Lidmans, Anders Österlings och Sigfrid Siwertz lyrik 1904–1907*. Stockholm/Stehag 2000.

Johan Lundberg tar sig i denna undersökning an ett antal tidiga diktsamlingar av tre författare som i den mån de fortfarande uppmärksammas av forskningen gör

det på grund av andra och senare delar av sin produktion: Sven Lidmans *Pasiphaë* (1904), *Primavera* (1905), *Källorna* (1906) och *Elden och altaret* (1907), Anders Österlings *Preludier* (1904), *Offerkransar* (1905) och *Hälsningar* (1907) samt Sigfrid Siwertz *Gatans drömmar* (1905) och *Den unga lönnen* (1906). Genom att uppmärksamma ett urval av dikter ur dessa diktsamlingar, särskilt deras dekadenta inslag och symbolistiska utgångspunkter, och placera in dem inte bara i en internationell kontext utan också i ett större svenskspråkigt sammanhang (Emil Kléen, Per Hallström, Oscar Levertin, Sigurd Agrell, Stella Kleve, Ola Hansson, Bertel Gripenberg, med flera författare) vill Lundberg lyfta fram en av litteraturforskningen försummad, men inte desto mindre betydelsefull linje i den svenska litteraturhistorien. I inledningskapitlet skisserar han denna linjes förlängning till poeter som Bertil Malmberg och Lars Gustafsson.

De dekadenta inslagen i den svenska och den skandinaviska sekelskiftesprosan har på senare år ägnats flera studier, såväl svenska som utländska. Nu är det dags för lyriken, och givetvis har Lundberg rätt i att de symbolistiska och dekadenta teman och tekniker som återfinns i Lidmans, Österlings och Siwertz ungdomsproduktion förtjänar betydligt större uppmärksamhet än de hittills har fått. Det förtjänar de som länkar i den poetiska tradition Lundberg pekar ut, men flera av de dikter som analyseras förtjänar det redan på grund av egna kvaliteter. Bakom undersökningen finns således en kanonjusterande ambition; den yttrar sig såväl i det lokala uppmärksammandet av dikter och diktsamlingar som i den komplettering och nyansering av de större litteraturhistoriska perspektiven som om den är övertygande får det som nyss bara hade kuriosaintresse att framstå som väsentligt.

Genom hela undersökningen löper två parallella problemområden, som ständigt griper in i varandra och som djupare betraktat står i ett växelverkande förhållande till varandra. Det första problemområdet avtecknar sig tydligt när författaren i inledningskapitlet hävdar att de undersökta dikterna av Lidman, Österling och Siwertz inte bara är intressanta som tidstypiska representanter för ett led i en otillräckligt uppmärksammas lyrisk tradition, utan tvärtom när de läses som en kommentar till det moderna samhälle som växer fram vid 1800-talets slut – vars grunddrag fortfarande förutsätts bestå – visar sig ha en inte obetydlig "aktualitet i nuet". Det är med andra ord fråga om de undersökta författarnas litterära gestaltningar av en modernitetsupplevelse, inte minst dess yttringar i form av värdeupplösning och meningsförlust – företeelser som förvisso är bekanta också i vår tid, låt vara att orsakerna inte är alldeles desamma nu som då. Det andra återkommande problemområdet har att göra med "mekanismerna" i det